

Szivárvány⁵²

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI SZEMLE

A Hungarian Cultural and Educational House, Inc. (Magyar Ház, Chicago)
és az M-Szivárvány Alapítvány (Budapest) kiadványa

Megjelenik évente háromszor / XVIII. évfolyam 52. szám / 1997. október

- 3 FALUDY GYÖRGY: *1933*
- 11 FODOR ÁKOS: *Hét baiku; Párbeszéd; Helyzetmeghatározás; Honvágy; Polaroid; Koan; 3 meghatározás; Gyerek-beszámoló a gyógyulásról; Modellszabatos akció*
- 15 FÜLÖP LÁSZLÓ: *Október 23. – Egy kései jelentés*
- 30 56-os dokumentumok [HARMATH ISTVÁN]
- 42 BABICS IMRE: *Alant; Holdlakók; Öröm; Időszerű; Kaszás; Gyermeki*
- 53 FENYVES MARCELL: *Babics Imre, avagy Isten türelme(s)*
- 61 KEMENES GÉFIN LÁSZLÓ: *Reggel Hollandiában*
- 62 KANNÁS ALAJOS: *Halottas könyv*
- 63 KÖRMENDI LAJOS: *Ezredvégi megérzések*
- 66 MÓZSI FERENC *Tündöklés*
- 68 VARGA ZOLTÁN: *Ingadozóban*
- 75 GYÓRI LÁSZLÓ: *Hülye, ronda apu; A vége; Reménytelen*
- 77 HARGITAI PÉTER: *Anyanyelv*
- 80 NOVÁK GÉZA MÁTÉ: *Akarja látni Arany Prágát?; Már látom...; Te vagy a krisztus, vagy én vagyok?*
- 83 GÉCZI JÁNOS: *[ezer veszprémi naplemente]*
- 87 NOTH ZSUZSÁNNA: *Kerítések kolbászból*
- 96 TALLAI GÁBOR: *Habcek úr imája; A korai reneszánsz előestéjén; Az egyensúlyozó művész*
- 100 TÓTH RICHÁRD: *Haragom fölött*
- 101 POMOGÁTS BÉLA: *A kisebbségek helyzete Közép-Európában és Magyarországon*
- 110 PAPP LÁSZLÓ: *Oldott kéve...*
- 113 KONTRA MIKLÓS: *Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul?*
- 117 CSERNICKÓ ISTVÁN: *A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége*
- ...VAGY ASSZIMILÁCIÓ?
- 127 RÁKÓCZA RICHÁRD: *Idegenek az ígéret földjén*
- 139 GYÖRGYEV KLÁRA: *Elevenítő gyógyital a kóros kollektív amnézia ellen*
- 142 FENYVESI OTTÓ: *Lírai tízperc*

- 146 ART LOVER: *Miró festő elrablása*
149 SZAKÁLY SÁNDOR: *Tollas Tibor (1920–1997)*
149 MÓZSI FERENC: *Csak ennyi fény maradt...*
152 KANYÓ MIKLÓS: „*Keszég vagyok!*”

ROSTA

- 153 K. SZONJA: „*Egy nagy üresség az egész világ*”
154 SAÁRY ÉVA: *A pénz nem boldogít?*
157 ZALÁN TIBOR: *A névtelen velszi bárd*
160 SUMMARY

A teljes évfolyam a Nemzeti Kulturális Alap és a Ladányi Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A borító belső oldalán Fodor Ákos verse olvasható.

E számunkat Maurits Ferenc alkotásaival illusztráltuk.

Szerkesztők: *Mócsi Ferenc* (Chicago) és *Zalán Tibor* (Budapest)

Főmunkatárs: *Jankovics József*

Belső munkatárs: *Szűgyi Zoltán*

Borítóterv, tipográfia, nyomdai előkészítés: *Hajnal V. Csaba és Heltai Ákos*

Munkatársak: *Faludy György, Györgyey Klára, Határ Győző,*

Horváth Elemér, Kaslik Péter, Makkai Ádám

A Szivárvány-embléma Seres József munkája.

Szerkesztőségi órák minden szerdán 11–15 óra között.

A nem megrendelt kéziratokat a szerkesztőség lehetőségei szerint gondozza.

Levelezőinktől felbélyegzett válaszborítékot vagy nemzetközi postai kupont kérünk.

A megjelent írások mindenkor a szerzők álláspontját tükrözik,
mely nem feltétlenül egyezik a szerkesztőség véleményével.

A lap előfizethető: *Framo Publishing*, 561 W. Diversey Pkwy. Ste. 219. Chicago IL 60614 U. S. A.

Telefon: 1-773-477-1485; Telefax: 1-773-477-2698

Rainbow Distributing, Kanada, 113 Wániska. Toronto. Ont. M8Y 1R5

M-Szivárvány Alapítvány, 1073 Budapest VII., Erzsébet körút 15. III. 32/a., Telefon/fax: (36-1) 351-9061

Előfizetési díj egy évre: 30 USD, Magyarországon: 400 Ft / Kérjen mutatványszámot!

MSZH Nyomda és Kiadó Kft.

Felelős vezető: *Nagy László* igazgató

ISSN-0270-5508

Internet: <http://www.mcdiarange.com/media/huncorh.htm>

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége

1. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségének kutatása gyakorlatilag csak a 90-es években vette kezdetét, így nem csoda, hogy alig tudunk valamit a témáról. Ennek több, részben egymással összefüggő oka van.

Az első és talán leginkább meghatározó okot a politikai körülményekben kell keresnünk.

Az elmúlt évtizedekben Magyarország hivatalosan nem vehetett tudomást a szomszédos országokban élő magyarságról. Jellemző például, hogy amikor a magyarországi római katolikusok legfőbb egyházi méltósága, Lékai László esztergomi prímás 1979 októberében a moszkvai pátriárka meghívására a Szovjetunióban járt, a katolikus Litvánia fővárosában ünnepi misét mondhatott, a kárpátaljai magyarokhoz viszont nem látogathatott el (vö. Skultéty 1980:138). A két nagy magyar reprezentatív intézmény, a Magyarok Világszövetsége és az Anyanyelvi Konferencia is a megalakulásukat követően csupán az emigráns nyugati magyarság felé volt (lehetett) nyitott, az elcsatolt területek magyar kisebbségei csak az enyhülés után csatlakozhattak hozzájuk. S mivel a kétnyelvűség típusa, elterjedtsége közvetlenül függ attól, hogy milyen nyelvi-nemzetiségi jogai vannak az adott közösségnek, hol és milyen helyzetekben használhatja anyanyelvét, van-e mód az anyanyelven való tanulásra, településterületének milyen a nemzeti- és nyelvi összetétele stb., a magyarországi nyelvészeknek nem állt módjukban behatóan foglalkozni a kárpátaljai magyarok bilingvizmusával. Még a nyelvjárási kutatásokat is korlátozták, *A magyar nyelvjárások atlaszának* pl. mindössze négy kárpátaljai kutatópontja lehetett. Az 1991-ben megjelent *A magyarságtudomány kézikönyve* is két nyomtatott oldalnál kevesebbet szentel a határon túli magyarok nyelvének.

A kárpátaljai magyar kutatókat sújtotta továbbá, hogy – részben szintén a politikai körülmények következtében – sokáig hiányoztak vagy foghíjasak voltak a szervezett kutatómunkához szükséges intézményi keretek. Az Ungvári Állami Egyetemen csak 1963-ban alakulhatott meg a Magyar Filológiai Tanszék, s eztán vehette kezdetét a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata. Az egyetemi magyar tanszék létrejötte sem tárgított azonban a politikai korlátokon, így a kényes kérdéseket továbbra sem lehetett érinteni.

Ez, illetve a magyar nyelvészeti tradíciók – amelyekben a második okot fedezhetjük fel – meghatározták a kutatás irányvonalát.

Bár a magyar–keleti szláv nyelvi érintkezés vizsgálatának nagy hagyományai vannak a magyar nyelv tudományban, a kölcsönhatás tanulmányozása az 1990-es évekig szinte kizárólag az etimológiai kutatásokra korlátozódott, azaz csupán a magyar nyelv

szláv jövevényszavait vizsgálták, maga a kétnyelvűség – mint a szókölcsönzés egyik lehetséges közvetítője – nem túlzottan foglalkoztatta a magyar nyelvészeket.

A magyar nyelv művelés ideológiájából eredeztethető a hagyományok újabb visszafogó ereje. Nyelv művelésünk szemléletének lényege, hogy csupán egyetlen helyes norma létezik, az irodalmi nyelvi norma, s mindenkinek mindenkor ezt kell használnia; az irodalmi nyelvi eszménytől való bárminemű eltérés hiba. Ez az egységesítő, a nyelvi változatokat és változatosságot stigmatizáló, az ún. helyes nyelvhasználatból kirekesztő szemlélet egyszerűen nem tudott mit kezdeni a kontaktusváltozatok jellemzőit (kölsönzés, kódváltás stb.) felmutató, a magyarországinál nyelvjárásiasabb kisebbségi nyelv változatokkal.

A magyar nyelv művelésnek a kétnyelvűséghez való viszonyulását, a határon túli magyarok nyelvhasználati gondjaival szembeni tanácsalanságát jól példázza a két grandiózus kötetből álló *Nyelv művelő kézikönyv*, amely összesen 2587 oldalából 4 oldalnál alig valamivel többet szentel a „külföldön élő magyarok nyelv é”-nek, s ami ebben a szócikkben olvasható, az joggal váltotta ki a magyar kétnyelvűségkutatók elutasítását (pl. Kontra 1990, Lanstyák 1993).

Valójában a másodikként említett okot sem vonatkoztathatjuk el teljes mértékben az első től, azaz a politikai helyzettől. A homogenizáló nyelv művelő szemlélet ugyanis kitűnően illeszkedett az egységes, osztály nélküli társadalom megteremtéséért küzdő szocialista ideológiához: a harmonikusan tagolatlan társadalom és az eszményien homogén nyelvhasználat elve jól kiegészítette egymást (vö. Kontra 1993:124, 1994:73); így nem csodálkozhatunk azon, ha a magyar nyelv művelés az állam erkölcsi támogatásával tevékenykedhetett.

A harmadik ok az előző kettővel szorosan összefügg. A politikai és nyelvészeti ideológia által befolyásolt magyar nyelv művelés ahelyett, hogy konkrét, a magyar nyelv közösség szempontjából meghatározó kérdéseket tűzött volna napirendre, például a nyelvjárási jelenségek stigmatizálására és visszaszorítására fordította energiái nagy részét, amivel tulajdonképpen nem használt, hanem éppen ellenkezőleg: ártott. Jobbik esetben kétségkívül érdekes, ámde a nyelv és használói felől nézve sokdrangú problémák kötötték le a nyelv művelők többségének érdeklődését.

Ennek illusztrálására, illetve a külföldön élő magyarok nyelvének szentelt figyelemmel való összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy a *Nyelv művelő kézikönyv* az *a* és *az* névelővel 26 szócikkben foglalkozik 31 oldalon át (I. kötet 76–107. old.), ami a határon túli magyarok nyelvének szentelt 4 oldalhoz mérten igencsak tekintélyes terjedelem.

Talán részben a politikai és ideológiai bezártsággal magyarázható a negyedik ok is.

A kitekintés lehetőségének korlátozottsága, illetve a magyar hagyományok következtében, amelyek szerint a nemzeti lét és függetlenség, valamint a „helyes” magyar nyelvhasználat szorosan összefügg, a magyar nyelv művelők hajlamosak nemzeti tudományként kezelni a nyelvészetet. Ennek tulajdonítható, hogy a nemzetközi nyelvészeti kutatások eredményei oly nehezen kerülnek be a magyar nyelvészet vérkeringésébe; hogy bár külföldön a nyelvi változatosságra mint természetes dologra tekintenek, a magyar nyelv művelés még mindig a pontosan sohasem definiált, a valóságban vegytiszta formájában nem is létező irodalmi norma terjesztésében látja fő feladatát az egész magyar nyelv közösségben, határon belül és kívül.

2. Mivel a Magyar Filológiai Tanszék megalakulása óta több publikáció jelent meg e témakört érintően, némi információval mégis rendelkezünk a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről.

Ezek a munkák két nagy csoportra oszthatók. Az egyikbe a tudományos igényű, a másikba a nyelvművelő írások tartoznak.

Az első csoportba monográfiák (Rot 1968, Lizanec 1970, 1976), disszertációk (Mokány 1966, Lizanec 1972, Kótyuk 1973), tanulmányok (Rot 1967, Lizanec 1993, Fodó 1973 stb.) sorolhatók. Közös vonásuk, hogy csak a nyelvjárásokkal foglalkoznak, s ezzel azt sugallják, hogy a kétnyelvűségnek a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozatban nincsenek nyomai. A *kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* I. kötete (Lizanec 1992) viszont csak alig néhány szóban tesz említést arról, hogy a bemutatott nyelvjárást beszélő lakosság kétnyelvű, s akkor sem lép túl az általánosságokon. A kétnyelvűségkutatás szempontjából semmilyen tudományos értéke sincs például az alábbi közlésnek: „A szovjethatalom évei alatt jelentős változás ment végbe Kárpátalján, amely azt is eredményezte, hogy a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatába sok irodalmi nyelvi kifejezés került be a rádió, a televízió, az újság nyelvéből; egy sor orosz, ukrán jövevényszó vált közhasználatúvá” (Lizanec 1992:11). Az idézetben foglaltak közhelyszerűségét és hasznavehetetlenségét fokozza, hogy az atlasz a hagyományos elnevezések mellett csak esetlegesen, a szerző megfogalmazása szerint „csak egy-egy térképen” közli a másodnyelvi kölcsönzéseket (vö. Lizanec 1992:15). Az atlaszból nem derül tehát ki, hogy pl. a *dunya* szónak (82. térkép) azért nincs térképezve szlávnyelvi párhuzama, mert nem használnak orosz vagy ukrán kölcsönszót a fogalom megnevezésére Kárpátalján, vagy pedig azért, mert a szerző úgy gondolta, hogy fölösleges azt feltüntetni a térképlapon.

Az első csoportba sorolt munkák többsége csak a kárpátaljai magyar nyelvjárások ukrán, illetve a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavaival foglalkozik, gyakorlatilag teljesen elkerülve a kétnyelvűség és típusai elemzését. Az etimológiai fejtegetéseken túl jórészt csak azt tudhatjuk meg belőlük, amit minden laikus felfedezhet, aki néhány napot a kárpátaljai magyarok körében tölt. Nevezetesen, hogy magyar beszédünkbe orosz és/vagy ukrán szavakat keverünk. Ez azonban – tekintve, hogy a világ minden nyelve és nyelvjárása tartalmaz idegen elemeket, illetve hogy mindez a kétnyelvűség természetes és szükségszerű velejárója (vö. Kontra 1994:77, Sándor 1995:129 stb.) – nem túl nagy felfedezés.

Adataik ráadásul félrevezetőek. Például az a mondat (*Egész nap robivtunk a Jóska lánkáva, és csak piiv trudodnya zapiszai nam. = Egész nap dolgoztunk a Jóska csoportjával, és csak fél munkaegységet írt be nekünk.*), amely a *Nyelvművelő kézikönyv* első kötetének *külföldön élő magyarok nyelve* című szócikkében mint a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát reprezentáló mondat szerepel (forrása Rot 1967:169), s amelynek (a névelőket is beleértve) 12 szavából 6 (!) nem magyar, egyáltalán nem jellemző a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra, pontosabban csupán bizonyos rétegek nyelvhasználatára lehet az (egyébként az említett helyen az amerikai magyar nyelvhasználatot illusztrálni kívánó mondat is csupán hatáskeltő csúsztatás; vö. Kontra 1990:94–97).

Említésre méltó az is, hogy az idézett három monográfia (Rot 1968, Lizanec 1970, 1976) közül egyiknek sem a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban jelentkező szláv hatás a fő tárgya. Mindkét szerző csak egy általuk ukrán eredetűeknek minősített szavakból álló szójegyzéket közöl (Rot 1968:255–256, 262–263, Lizanec 1970:38–39), pontatlanul (Rot 1968), illetve egyáltalán nem (Lizanec 1970) hivatkozva a forrásokra, ami ellenőrizhetetlenné teszi adataikat (vö. Fodó 1973:42–43). Tudományos munkák esetében pedig ez alapvető hiányosság.

Az is figyelemre méltó, hogy Lizanec monográfiájában (1970:36–37, 89) a kárpátaljai ukrán lakosság kétnyelvűségét és a helyi ukrán nyelvjárások magyar szókölcsonzéseit az erőszakos magyarosításnak tudja be, illetve annak, hogy ha ez így van, akkor 1945 után a helyzet lényegében fordítottá vált, és a magyar lakosság kétnyelvűségét és az orosz és ukrán kölcsönszókat az oroszosítás/ukránosítás következményeinek kellene a logika szerint tekintenünk.

A második csoportba a nyelvművelő írások tartoznak. Ezek a cikkek azonban (pl. Kótyuk 1991, 1994, Györke 1991) nélkülözik a tudományos megalapozottságot. Példáikról nem lehet tudni, hogy általánosan elterjedtek-e, avagy csak egyszer hallotta őket a szerző, és ez ihlette nyelvművelő gondolatait.

3. A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről átfogó, nyelvkörnyezettani kérdésekre is kitérő tanulmányt csak egyet ismerünk. Szerzője Sebestyén Árpád, aki az ungvári egyetem magyar tanszékének magyarországi vendégtanáraként szerzett tapasztalatait foglalta össze 67 gépelt oldalon *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen* című írásában, amely – valószínűleg azért, mert kényes kérdéseket is érintett – kéziratban maradt.

Pete István (1988) *A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat)* című tanulmányában kilenc pontban foglalja össze a kárpátaljai magyar választékos, elsősorban az írott sajtóbeli nyelvhasználat sajátos, a magyarországitól eltérő vonásait, a szóképzleti-eken kívül gyakorisági, jelentéstani, alaktrani eltérésekre is kitérve. Ez az első olyan dolgozat, amely nem nyelvjárási szinten vagy a nyelvművelők rosszállásával kezeli a határon túli, ezen belül a kárpátaljai magyar nyelvváltozat belső fejleményeit, hanem azokat természetes jelenségeknek tekinti.

Balogh Lajos 1989 és 1994 között négy évig volt az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének magyarországi lektora, több írásában foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvhasználattal. Írásaiban elsősorban a régió magyar nyelvhasználatának olyan sajátos, az anyaországitól eltérő jelenségeit vizsgálja, amelyek a választékos nyelvhasználatban élnek. Az általa bemutatott jelenségek egy része kétnyelvűségi hatás.

4. Lassan a végéhez közeledik az a szociolingvisztikai vizsgálat, amely végre konkrét, ellenőrizhető és empirikus adatokkal szolgálhat a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről, s (ami szintén nem elhanyagolható) az eredmények összehasonlíthatóak lesznek egy, az összes európai nyelvi kontaktust azonos szempontok alapján tárgyaló, előkészületben lévő kézikönyv, illetve a többi határon túli kisebbségi magyar közösség körében egy időben zajló kutatás eredményeivel (vö. Kontra 1996).

Az ún. belső nyelvi elemzés mellett azonos súllyal kap helyet a vizsgálatban a közösség nyelvkörnyezettani helyzetének felmérése. Tárgyalni fogjuk pl. a földrajzi és demográfiai jellemzőket (a közösség településterülete, a régió nemzetiségi összetétele), a politikai, gazdasági, vallási, kulturális életet, a kontaktusban lévő nyelvek státusát, funkcióit, nyelvpolitikai helyzetét (az anyanyelvi oktatás lehetőségei, a közéleti nyelvhasználat kérdései) stb.

A nyelvkörnyezettani elemzést egy szociolingvisztikai kérdőíves vizsgálat egészíti ki. A kérdőívet 1996 nyarán négy településtípusban (magyar többségű város és falu, illetve magyar kisebbségű város és falu) összesen 144, kor, nem és iskolai végzettség szerint rétegzett felnőtt, magát magyarnak valló adatközlő töltötte ki. Bár az adatok elemzése még folyamatban van, az előzetes eredmények máris értékes információkkal szolgálnak a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről.

A kérdőívben többek között a kárpátaljai lakosság nyelvtudására is rákérdeztünk. Az adatközlők arra a kérdésre is válaszoltak, hogy *saját bevallásuk szerint* milyen fokon beszélnek magyarul, oroszul és ukránul. Magyartudását az adatközlők 95%-a *nagyon jó*-nak vagy *anyanyelvi szintű*-nek ítélte, orosz tudását túlnyomó többségük (91%) a *nem nagyon jó*-tól a *nagyon jó*-ig terjedő jelzőkkel minősítette, de ukrántudását csak kétharmaduk (67%) ítélte ilyennek. A magyarok orosz tudásánál jóval gyengébb ukrántudását mutatja az is, hogy az *alig néhány szót* vagy annyit sem tudók aránya az orosz esetében a minta 6,3%-a, míg az ukrán esetében ugyanez 32,6%. Arra a kérdésre, hogy tudnak-e írni és olvasni az adatközlők magyarul, oroszul és ukránul, a minta 97%-a úgy válaszolt, hogy magyarul ír és olvas. 3% csak olvas. Az oroszul írók és olvasók aránya közeli az anyanyelvihez (95,8%), ám ukránul sokkal ritkább: csak az adatközlők 56%-a ítélte úgy, hogy tud ukránul írni és olvasni, 30% csak olvasni tud, 14% sem írni, sem olvasni nem tud.

Arra is választ kaphatunk, hogy milyen nyelvet használnak a vizsgált közösség tagjai különböző helyzetekben. A családi kommunikációban például szinte kizárólag a magyar nyelvet használják, barátaikkal és szomszédaikkal viszont a magyar mellett jelentős mértékben használják az orosz és az ukránt is. Mindezt az alábbi táblázatban foglaltuk össze (a számok százalékokat fednek; azért szerepel 100%-nál több a sorok végösszegeként, mert ha valaki magyarul és oroszul beszél a szüleivel, akkor mindkét célban szerepel, illetve ha magyar és ukrán barátai egyaránt vannak, akkor is).

	<i>Magyar</i>	<i>Orosz</i>	<i>Ukrán</i>	<i>Egyéb</i>
Szüleivel	100	2	2	–
Nagyszüleivel	99	2	–	–
Gyermekeivel	94	2	5	–
Házastársával	92	6	4	–
Barátaival	96	45	44	1
Szomszédaival	92	28	47	–

Magánlevél írására a magyart használja szinte a teljes minta (96%), de néhányan oroszul (14%) és ukránul (10%) is írnak magánjellegű levelet. Hivatalos levél írására csak a válaszadók 24%-a használja anyanyelvét, zömük viszont a orosz (56%) és az ukránt (41%). Az írásbeli szakmai kommunikáció nyelveként emelkedő sorrendben a következőket nevezték meg: ukrán (29%), magyar (33%), orosz (49%). Az ukrán alacsony részese feltehetően abból is következik, hogy az adatközlők közel fele saját bevallása szerint nem tud ukránul írni (lásd fent).

A nyelvhasználati részből nyújtott rövid ízelítő után most nézzünk néhány nyelvészeti adatot.

A kétnyelvűség legszembetűnőbb hatása a kódváltás és a szókölcsonzés, azaz amikor a kétnyelvű beszélők egyazon megnyilatkozáson (gyakran egyazon mondaton) belül átváltanak az egyik nyelvről a másikra, illetve amikor első nyelvükbe a másik nyelvből emelnek át szavakat. Kevesen tudják azonban, hogy a kétnyelvűségnek ennél jóval több hatása van a nyelvrendszerre, amely a laikusok és a felületes szemlélők előtt rejtve marad.

Ilyen például a *jelentéskölcsonzés*. Jelentéskölcsonzésről vagy tükrjelentésről akkor beszélhetünk, amikor pl. egy szó jelentése bővül, új jelentéssel gazdagodik a másik nyelv hatására. A *Péter erre az évre is kiíratta a Kárpáti Igaz Szót* mondatban az (*újságot*)

előfizet, megrendel jelentésben használt kiírat szó az orosz nyelv *вынудать* hasonló jelentéseit is felveszi. Ezt a mondatot a 144 kárpátaljai adatközlő 83%-a helyesnek fogadta el, és csak 17% javította ki. Valószínűleg egynyelvű magyarországi magyarok körében fordított lenne ez az arány.

A jelentéskölcsönzés az egynyelvű magyarországi magyarok számára feltűnő lehet. Sokkal rejtettebbek viszont az ún. *gyakorisági eltérések* a kétnyelvű és az egynyelvű magyarok nyelvhasználatára között.

Például a magyarral Kárpátalján érintkező orosz és ukrán az analitikus, míg a magyar a szintetikus nyelvek közé tartozik. Ez azt jelenti, hogy míg az előbbieket általában analitikus szerkezettel fejeznek ki bizonyos fogalmakat, addig a magyar jellemzően összetétellel. A kétnyelvű kárpátaljai magyarok a másodnyelv hatására stilisztikailag gyakrabban élnek analitikus szerkezettel, mint az egynyelvű magyarok, akik előtt nem áll ott a gyakran használt másodnyelv példája. A nyelvtani kérdőív egyik kérdésében az alábbi két mondat közül kellett az adatközlőknek kiválasztaniuk azt, amelyet *természetesebbnek* érzik.

(1) *Befizetted már az idej tagsági díjat?*

(2) *Befizetted már az idej tagdíjat?*

A kárpátaljai válaszadók 71,5%-a az (1) mondatot tartotta természetesebbnek, s ismét csak feltehető, hogy az egynyelvű magyarok másképp ítélnék meg a mondatokat.

De hogy ne csak szigorúan nyelvtani eltérésekről essék szó, lássuk például a névhasználatot.

Köztudott, hogy a keleti szláv nevek három eleműek: család-, kereszt- és apai névből állnak. Ez a három elemű névhasználat volt a hivatalos névforma a Szovjetunióban és az a mai Ukrajnában is, így az országban élő nem szláv népekre nézve is kötelező (vö. Debreceni–Balogh 1995:342). Ez a fajta névhasználat a magyar beszélt nyelvben is él Kárpátalján, ugyanis a vezető beosztásban lévők és a pedagógusokat magyarul beszélve is így kellett szólítani néhány évvel ezelőtt. Kozma Endre (1995:209) így jellemzi a helyzetet: „A magyar gyerek például, ha tanítója a szomszédban lakó Pista bácsi volt (akinek apja Szabó Ferenc), az iskolában egyszeriben István (vagy Sztyepan) Francoviccsal (azaz hivatalosan Szabov Sztyepan Francoviccsal) találta magát szemben.” Ezt a magyar beszédben idegen, ámde kötelező névhasználati formát úgy próbálta enyhíteni, asszimilálni a kárpátaljai magyarság, hogy magyarosította az apai névhasználatát. Így lett *Sztyepan Francoviccsból István Ferencé* a magyar beszédben.

Sajátos a kárpátaljai magyar asszonynévhasználat is. A kárpátaljai magyar asszonyok ugyanis általában felveszik férjük családnevét, azaz ha pl. Kis Piroska férjhez megy Nagy Pálhoz, Nagy Piroska lesz belőle, nem pedig Nagy Pálné. A Magyarországon leggyakoribb *-né* képzős alakot a volt Szovjetunióban és a mai Ukrajnában jogilag lehetetlen felvenni, mert egyrészt nem felel meg a keleti szláv nyelvekben szokásos asszonynévhasználatnak, másrészt csak körülírással (*жена Пала Иадьа* – Nagy Pál felesége) fordítható le oroszra és ukránra (vö. Debreceni–Balogh 1995). A *-né* képzős asszonynevek csupán a nem hivatalos magyar nyelvű szférában használhatók. Ez a Magyarországon viszonylag ritka asszonynévhasználat Kárpátalján olyannyira természetes, hogy a legtöbb magyar faluban sértésszámba megy, ha a feleség a házasságban megtartja a lánykori nevét. Sőt – mivel az országban, ahol élnek, keleti szláv szokás szerint az apa, és nem az anya nevét használják az azonos családnevűek megkülönböztetésére – ez a szokás

olyannyira természetes a kárpátaljai magyarok számára, hogy sokan közülük az *Anyja neve?* kérdésre nem édesanyjuk leánykori, hanem férje utáni nevét felelik, ezzel szemben a magyarországi magyarok ugyanerre szinte kivétel nélkül anyjuk férjhezmenés előtti nevét válaszolják. A mi mintánkban a 144 válaszadó közül az *Anyja neve?* kérdésre 58 (40%) anyja lánykori, 86 (60%) pedig anyja férje utáni nevét adta meg.

5. A fent ismertetett eredmények előzetes mutatók egy nagy vizsgálatból. Folyik az adatok további finomítása, például a statisztikai elemzést követően azt is meg tudjuk majd mondani, hogy a városokban vagy a falvakban, vagy éppen a férfiak, vagy a nők beszélnek-e jobban oroszul és ukránul, vagy azt, hogy a felsőfokú végzettségűek nyelvhasználata közelebb áll-e az egynyelvű magyarországi magyarok nyelvhasználatához, mint az érettségizetleneké, ugyanis a kérdőív nyelvtani részét egy hasonló szempontok alapján válogatott magyarországi kontrollcsoport is kitöltötte, ami lehetővé teszi az egy-, illetve kétnyelvű magyarok nyelvhasználatának összevetését.

IRODALOM

- Balogh Lajos 1993a. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *MNy* LXXXIX/2., 225–229.
- 1993b. A magyar nyelv Kárpátalján. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 107–121. Ungvár–Budapest: Intermix.
- 1994a. A magyar nyelv Kárpátalján. *Nyr*: 118/1., 26–38.
- 1994b. A magyar köznyelv problémái Kárpátalján. *Felső-Magyarországi Szemle* 1994/4., 96–101.
- Debreceni Anikó–Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek Kárpátalján. *MNy* XCI/3., 340–345.
- Fodó Sándor 1993. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar nyelvjárások* XIX, 41–52.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk. 1980, 1985. *Nyelvművelő kézikönyv* I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Györke Magdolna 1991. A kárpátaljai magyar szaknyelvek. In: Győri-Nagy S. és Kelemen J. szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* I., 70–71. Budapest: Széchenyi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South-Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- 1993. Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről? *Szivárvány* XIV/2., 123–130.
- 1994. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. *Irodalmi Szemle* XXXVII/12., 72–81.
- 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás* 1995–96, 113–123.
- Kótyuk István 1973. *Ukrainyizmi vengerszkom govore nyizova reki Uzs Zakarpatszkoj oblasztyi Ukrainszkoj SZSZR*. Kandidátusi értekezés. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.
- 1991. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: Győri-Nagy S. és Kelemen J. szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* I., 66–70. Budapest: Széchenyi Társaság–Pszicholingva Nyelviskola.

- 1994. A kárpátaljai magyar sajtó nyelve. *Kárpáti Igaz Szó* 1994/33., 6.
- Kozma Endre 1995. Áldozat a fennmaradásért (Magyar iskolák Kárpátalján). *Magyar Szemle* IV/2., 200–211.
- Lanstyák István 1993. Álom és valóság között. Gondolatok nyelvünk egységéről. *Irodalmi Szemle* XXXVI/6., 69–78., 7–8., 96–105.
- Lizanec, Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.
- 1972. *Ukrainszko–vengerszkije jazikovije kontakti*. Nagydoktori értekezés. Lvov: kézirat.
- 1976. *Vengerszkije zaimsztoovanyija v ukrajinszkib govorab Zakarpatyja: Vengerszko–ukrainszkije mezsjazikovije szvjazi*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1993. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 50–56. Ungvár–Budapest: Intermix.
- Mokány Sándor 1966. *Vengerszkije zaimsztoovanyija v Maramarosszkom ukrainszkom gyialektye Zakarpatszkoj oblasztyi*. Kandidátusi értekezés. Tártu: kézirat.
- Pete István 1988. *A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat)*. In: Kiss J. és Szűts L. szerk., *A magyar nyelv rétegződése*, 779–89. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Nyr*: XCI, 185–191.
- 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Sándor Klára 1996. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 1995/4., 121–148.
- Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. (kézirat)
- Skultéty Csaba 1980. *A kárpátaljai magyarság szellemi élete*. In: *Magyar Mérleg III. A kisebbségben élő magyarság kulturális élete a II. világháború után (1945–1980)*. Zürich: Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör Kiadása, 121–142.